

BOGUMIŁA ZALEWSKA-OPASIŃSKA

<https://orcid.org/0000-0001-5127-451X>bogusiaop@op.pl

Szkolnictwo powszechne i średnie w powiecie gostynińskim w latach Drugiej Rzeczypospolitej

Elementary and Secondary Education in Gostynin County during the Second Polish Republic

STRESZCZENIE

Przedmiotem opracowania jest stan szkolnictwa powszechnego i średniego w powiecie gostynińskim w latach Drugiej Rzeczypospolitej. Autorka ukazuje działania samorządu powiatowego oraz rad miejskich i gminnych w tworzeniu sieci szkół, omawia trudności bazy lokalowej, prezentuje troskę samorządów o jej poprawę, analizuje stopień spełniania obowiązku szkolnego przez uczniów i wyniki nauczania, podkreśla wychowawczą misję szkoły, upamiętnia nazwiska wybitnych pedagogów i absolwentów. Artykuł stanowi część dysertacji doktorskiej *Powiat gostyniński w latach Drugiej Rzeczypospolitej. Życie polityczne, społeczno-gospodarcze i kulturalne*, przygotowanej w 2013 r. pod kierunkiem prof. dr. hab. Janusza Szczepańskiego w Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Puławach.

SŁOWA KLUCZOWE: Druga Rzeczpospolita, powiat gostyniński, szkolnictwo powszechne i średnie, sukcesy i problemy

ABSTRACT

The article examines the state of elementary and secondary education in Gostynin County during the Second Polish Republic. The author highlights the involvement of county authorities as well as town and commune councils in developing the school network, discusses problems with school facilities, and presents the

efforts of local authorities to improve them. Furthermore, the article analyses the extent to which pupils complied with compulsory schooling requirements, as well as their learning outcomes, emphasises the school's formative mission, and recalls prominent educators and graduates. The article forms part of the doctoral dissertation *Gostynin County during the Second Polish Republic: Political, Socio-Economic and Cultural Life*, completed in 2013 under the supervision of Professor Janusz Szczepański at the Aleksander Gieysztor Academy of Humanities in Pułtusk.

KEYWORDS: Second Polish Republic, Gostynin County, elementary and secondary education, successes and problems

Szkolnictwo powszechne

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej szkolnictwo w pow. gostyńskim rozwijało się dynamicznie. Świadome roli wykształcenia władze powiatowe oraz samorządy miast i gmin, pomimo szczupłych dochodów budżetowych, powoływały do życia wiele szkół i troszczyły się o rozwój ich bazy lokalowej, gdyż – jak podkreśliła Kalina Bartnicka – „Kształcenie dzieci zaczęło być cenione i postrzegane jako sprawdzona ścieżka awansu zawodowego”¹.

Potrzeba tworzenia placówek oświatowych wynikała z bardzo wysokiego wskaźnika analfabetyzmu. Według danych pierwszego spisu powszechnego w 1921 r. aż 33,1% Polaków powyżej 10. roku życia nie potrafiło czytać ani pisać². To kłopotliwe dziedzictwo zaborów nie było łatwe do przezwyciężenia. Władze państwowe wypowiedziały zdecydowaną walkę analfabetyzmowi poprzez objęcie dzieci obowiązkiem szkolnym oraz zobowiązanie samorządów do tworzenia sieci placówek oświatowych usytuowanych w taki sposób, aby odległość od miejsca zamieszkania ucznia do szkoły nie przekraczała 3 km.

Dużą rolę odegrał „Program Praussa”, którego autorem był Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w rządzie Jędrzeja Moraczewskiego Ksawery Prauss. Za priorytety w działaniu resortu przyjął „zjednoczenie szkolnictwa wszystkich dzielnic Polski pod jednym zarządem” oraz „przygotowanie projektu ustaw szkolnych, które będą obowiązywać na całym obszarze ziem polskich”³.

¹ K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001, s. 203.

² Zob. R. Kuzak, *Analfabetyzm w II Rzeczypospolitej. Czy nasi pradziadkowie potrafili czytać i pisać?*, <https://wielkaihistoria.pl/analfabetyzm-w-ii-rzeczypospolitej-czy-nasi-pradziadkowie-potrafili-czytac-i-pisac/>, dostęp: 21 lutego 2026 r.

³ *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 437–438. Stworzone przez K. Praussa podstawy ustroju szkolnego gwarantujące uczniom dostęp do siedmioklasowej szkoły powszechnej stały się bazą do kolejnych działań.

Podstawowe struktury organizacyjne szkolnictwa zostały wypracowane w trakcie zjazdu nauczycieli w Warszawie w kwietniu 1919 r. W myśl przyjętych zasad szkoła powszechna miała być siedmioletnia i otwierać absolwentowi możliwość kontynuowania edukacji w pięcioletniej szkole średniej. Docelowo szkolnictwo powszechne miało zmierzać ku szkole siedmioklasowej, z większą liczbą nauczycieli.

W ślad za ustaleniami organizacyjnymi wydano akty prawne. W dekreście Naczelnika Państwa o ustroju szkolnym z 1919 r. zapisano, że wykształcenie w zakresie szkoły powszechnej jest obowiązkowe dla wszystkich dzieci od 7. do 14. roku życia⁴.

W celu zunifikowania zarządzania oświatą na podstawie uchwalonej 4 czerwca 1920 r. ustawy sejmowej o tymczasowym ustroju władz szkolnych podzielono państwo na okręgi szkolne kierowane przez kuratorów oraz powiatowe (obwodowe) jednostki administracji szkolnej pod nadzorem inspektorów⁵.

Powiat gostyniński w zakresie administracji szkolnej należał nieprzerwanie do Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Stanowisko Kuratora Okręgu Szkolnego Warszawskiego piastowali kolejno: Grzegorz Zawadzki (1922–1931), Ignacy Pytlakowski (1931–1937) oraz Wiktor Ambroziewicz (1937–1939)⁶.

Organem pierwszej instancji władzy oświatowej, nadzoru pedagogicznego oraz prowadzenia polityki kadrowej i racjonalizacji sieci szkół był w powiatach inspektor szkolny. W roku szkolnym 1918/1919 funkcję inspektora oświaty dla pow. gostynińskiego pełnił Jan Benedycki⁷. Jedenaście lat później stanowisko to piastował Tadeusz Kosikowski⁸.

Po utworzeniu w 1933 r. obwodów szkolnych, których zadaniem było usprawnienie administracji w zakresie wychowania przedszkolnego, szkolnictwa powszechnego oraz oświaty pozaszkolnej, powiat gostyniński należał wspólnie z powiatem plockim do obwodu plockiego z siedzibą Inspektora Szkolnego w Płocku⁹.

⁴ Tamże. Dokument zalecał organizowanie szkół powszechnych siedmioklasowych. Przejściowo dopuszczał organizację szkół niższego szczebla: cztero- i pięcioklasowych, z obowiązkową nauką uzupełniającą, która miała wynosić odpowiednio dwa lub trzy lata.

⁵ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, w: *Dzieje Mazowsza. Lata 1918–1939*, t. 4, red. J. Szczepański, Pułtusk 2010, s. 426. Taki system zarządzania szkolnictwem uniezależniał je od organów administracji ogólnej, co sprzyjało budowaniu mocnej pozycji szkół w środowiskach lokalnych.

⁶ Tamże, s. 425–426; *Władze szkolne w latach 1917/18–1937/38*, oprac. T. Serafin, Warszawa 1938, s. 127.

⁷ Tamże, s. 181; *Rocznik szkolnictwa polskiego. Rok 1919*, red. H.J. Rygier, Warszawa 1919, s. 11.

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Związek Powiatów RP, sygn. 1027, Protokoły z posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Gostyninie w styczniu 1930 r.

⁹ Dziennik Ustaw RP 1933, Nr 61, poz. 459.

W 1937 r. funkcję inspektora szkolnego dla pow. płockiego i gostynińskiego pełnił Józef Pruszyński¹⁰. Jego zastępcami byli podinspektorzy: Tadeusz Kosikowski i Waław Bronowski¹¹. Jako ostatni, w 1939 r., na stanowisku inspektora szkolnego pracuje Aleksander Bluhm-Kwiatkowski¹².

Na podstawie zachowanych archiwaliów można ustalić zakres spraw, którymi zajmował się inspektor szkolny oraz podlegli mu podinspektorzy. Inspektor prowadził sprawy personalne, nadzorował organizację sieci szkolnej, pracę szkół i przedszkoli, przeprowadzał wizytacje programowe, kontrolę wyników nauczania, klasyfikacji i promocji uczniów, formułował wnioski do wdrożenia w pracy szkół, kontrolował bazę lokalową placówek¹³. Do obowiązków jego zastępców należały sprawy dotyczące doskonalenia zawodowego nauczycieli, zwłaszcza organizacja konferencji rejonowych, nadzór nad działalnością wychowawczą szkół, aktywnością uczniów w organizacjach szkolnych, kontrola spełniania obowiązku szkolnego czy udział w Towarzystwie Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych¹⁴.

Z inspektorami współdziałała Rada Szkolna Powiatowa, nadzorująca szkolnictwo powszechne publiczne i prywatne oraz opiniująca rozdysponowanie środków finansowych na oświatę. Posiadała ona prawo przedstawiania kandydatów na stanowiska nauczycielskie i sprawowała władzę zwierzchnią nad dozorami szkolnymi (w miastach i gminach) oraz opiekami szkolnymi (w miejscowościach)¹⁵. Przewodniczącym Rady Szkolnej Powiatowej w 1929 r. był dr Czesław Wojciechowski¹⁶. Pięć lat później funkcję tę pełnił ks. Apolinary Kaczyński, dziekan gostyniński¹⁷.

¹⁰ J. Pruszyński – z-ca przewodniczącego Powiatowej Komisji Oświatowej, z-ca przewodniczącego Ligi Morskiej i Kolonialnej, członek Towarzystwa Przyjaciół Harcerstwa i Związku Strzeleckiego, Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: AAP), Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 61–65; *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i Ziem Sąsiednich na rok 1937*, Płock 1937, s. 42.

¹¹ T. Kosikowski – z-ca przewodniczącego Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, Waław Bronowski – z-ca przewodniczącego Miejskiej Komisji Oświatowej, członek Towarzystwa Przyjaciół Harcerstwa, Związku Peowiaków i Związku Strzeleckiego, tamże; A. Wojciechowska, *Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937. Materiały źródłowe*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2022, t. 14, s. 73–98.

¹² AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1027, Protokół z posiedzenia Rady Powiatowej w Gostyninie z 1 czerwca 1939 r.

¹³ AAP, Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 61–65.

¹⁴ Zob. A. Wojciechowska, *Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937...*, dz. cyt., s. 73–98.

¹⁵ *Kalendarz Informator Płocki na rok 1925*, Płock 1925, s. 88–89.

¹⁶ M. Chudzyński, Czesław Wojciechowski – gostyniński lekarz i historyk, „Rocznik Gostyniński” 2007, t. 1, s. 309–317; stanowisko zastępcy przewodniczącego pełnił Bolesław Foremski, „Tygodnik Gostyniński” 1929, nr 35, s. 4.

¹⁷ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1027. Protokół z posiedzenia Rady Powiatowej w Gostyninie z 6 grudnia 1934 r.

Najmniejszą jednostkę w zakresie administracji szkolnej stanowiła gmina wiejska lub miejska, z powołanym dozorem szkolnym planującym rozwój szkolnictwa powszechnego na obszarze gminy lub miasta, nadzorującym realizację obowiązku szkolnego oraz projektującym budżet na cele oświatowe¹⁸.

Funkcję członka Dozoru Szkolnego w Gostyninie z ramienia Rady Miejskiej w 1932 r. pełnił Wacław Ciećwierz, a trzy lata później – Władysław Kożuchowski. Przedstawicielem gostynińskiej Rady Miejskiej w Radzie Szkolnej Okręgowej był od 1935 r. burmistrz Michał Jarmoliński¹⁹.

Władze samorządowe pow. gostynińskiego starały się stworzyć korzystne warunki dla rozwoju oświaty. Na rok przed odzyskaniem niepodległości na obszarze powiatu funkcjonowało 85 szkół powszechnych, które zatrudniały 106 nauczycieli. W szkołach uczyło się łącznie 6911 uczniów. Na jednego nauczyciela przypadało ponad 65 uczniów. Był to wskaźnik zbliżony do średniej woj. warszawskiego²⁰.

Cztery lata później powiat gostyniński, z liczbą 116 szkół powszechnych oraz 138 nauczycieli i 8600 uczniów, należał, obok powiatów: grójeckiego, płockiego i pułtuskiego, do grona jednostek administracyjnych woj. warszawskiego o najlepiej zorganizowanym stanie szkolnictwa powszechnego. Na 1000 mieszkańców przypadało tu ponad 101 uczniów²¹. Warto podkreślić, że powiat gostyniński należał do grupy liderów pod względem zagęszczenia sieci szkół; na 100 km² przypadało 9,6 placówek²². Tak zorganizowana sieć szkolna miała likwidować bariery przestrzenne w dostępie do nauki²³.

W 1925 r. na jeden obwód szkolny w pow. gostynińskim przypadała powierzchnia 14,25 km². Średni rejon działania szkoły powszechnej obejmował 5,66 miejscowości. Był to najwyższy wskaźnik liczby miejscowości w woj. warszawskim²⁴. Dziesięć lat później

¹⁸ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 430; *Kalendarz Informator Płocki na rok 1925*, s. 88–89.

¹⁹ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokoły z posiedzeń Magistratu z 14 września 1932 r. i 26 czerwca 1935 r.

²⁰ *Rocznik szkolnictwa polskiego. Rok 1919*, dz. cyt., s. 18–22; T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 439.

²¹ Tamże, s. 441. Dla porównania najsłabiej zorganizowane szkolnictwo posiadały powiaty: sochaczewski (na 1000 mieszkańców – 53,1 uczniów) i sierpecki (73,2 uczniów); *Statystyka szkolna. Szkolnictwo powszechne w r. szk. 1920/1921*, cz. 4, Warszawa 1922.

²² Tamże; T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 441.

²³ Tamże, s. 442. Obwód szkolny obejmował maksymalnie liczbę 650 uczniów, minimalnie – 40 dzieci. Szkołę jednoklasową (z jednym nauczycielem), realizującą program nauczania klas I–IV organizowano w obwodzie do 60 uczniów, dwuklasową (o dwóch nauczycielach) w obwodzie od 61–100 uczniów. Jeśli liczba dzieci w wieku szkolnym przekraczała 300, tworzone szkoły siedmioklasową.

²⁴ M. Falski, *Materiały do projektu sieci szkół powszechnych na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego oraz m.st. Warszawy*, Warszawa 1925, s. 84–93. Średnia statystyczna dla rejonu szk. w woj. warszawskim wynosiła 3,57 miejscowości.

w pow. gostynińskim funkcjonowało 97 szkół publicznych z liczbą 12 936 uczniów²⁵. Zbliżona liczba uczniów i placówek oświatowych utrzymywała się do końca lat 30. XX w. Stopień organizacji szkół powszechnych w 1936 r. obrazuje tabela 1.

Tab. 1. Szkoły powszechne wg stopnia organizacyjnego w powiecie gostynińskim w 1936 r.

Stopień organizacyjny	Liczba szkół	%	Liczba uczniów	%
szkoły siedmioklasowe	5	5,2	2488	19,4
szkoły pięcioklasowe	2	2,1	553	4,3
szkoły czteroklasowe	7	7,3	1681	13,1
szkoły trzyklasowe	10	10,4	1843	14,4
szkoły dwuklasowe	13	13,5	1721	13,5
szkoły jednoklasowe	59	61,5	4510	35,3
Razem:	96	100	12 796	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Archiwum Państwowego w Płocku, Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 61–65.

Z przytoczonych danych wynika, że w II połowie lat 30. XX w. największy odsetek uczniów (35,5%) uczęszczał wciąż do szkół jednoklasowych. Średnia statystyczna uczniów w obwodzie szkoły jednoklasowej wynosiła 76,44, co znacznie przekraczało planowaną „urzędową” liczbę 60 uczniów i mogło inspirować samorządy do ubiegania się o wyższy stopień organizacyjny.

Zbliżony odsetek uczniów (13–14%) pobierał naukę w szkołach dwu-, trzy- oraz czteroklasowych. W szkołach o najwyższym stopniu organizacyjnym – siedmioklasowych – uczyło się nieco mniej niż 1/5 uczniów, a w szkołach pięcioklasowych – 4,3% uczniów.

Rok później w pow. gostynińskim prowadziło działalność 97 szkół powszechnych, pięć siedmioklasowych, jedna pięcioklasowa, osiem czteroklasowych, 10 trzyklasowych, 12 dwuklasowych i 61 jednoklasowych. Najwięcej szkół funkcjonowało w gminach: Duninów (13) oraz Pacyna i Słubice (po 11), najmniej – w gminach: Czermno, Lucień i Sanniki (po pięć)²⁶. Stopień organizacji wybranych szkół powszechnych w 1937 r. w pow. gostynińskim oraz nazwiska kierowników prezentuje tabela 2.

²⁵ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1031, Sprawozdanie opisowe do budżetu Powiatowego Związku Samorządowego w Gostyninie za okres 1935/36; *Statystyka szkolnictwa 1934/35*, Warszawa 1936, Seria C, z. 37.

²⁶ *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i Ziem Sąsiednich na rok 1937*, s. 46–48.

Tab. 2. Wybrane szkoły powszechne w pow. gostynińskim w 1937 r.

Stopień organizacyjny:	Miejscowość /szkoła	Gmina	Kierownik
1	2	3	4
Szkoły siedmioklasowe	Szkoła Powszechna nr 1	Gostynin	Wacław Ciećwierz
	Szkoła Powszechna nr 2	Gostynin	Irena Ciećwierz
	Szkoła Powszechna nr 1	Gąbin	Bolesław Forembksi
	Szkoła Powszechna nr 2	Gąbin	Izaak Rembaum
	Szkoła Powszechna w Sannikach	Sanniki	Marian Kowalczyk
Szkoły pięcioklasowe	Szkoła Powszechna w Soczewce	Duninów	Józef Pawłowicz
Szkoły czteroklasowe	Szkoła Powszechna w Pacynie	Pacyna	Bronisław Strynkiwicz
	Szkoła Powszechna w Sokołowie	Rataje	Leon Rewekant
	Szkoła Powszechna w Osmolinie	Sanniki	Lucjusz Siółkowski
	Szkoła Powszechna w Białotarsku	Rataje	Roman Przybyłowicz
	Szkoła Powszechna w Słubicach	Słubice	Stanisława Olewińska
	Szkoła Powszechna w Skrzyszewach	Szczawin	Jan Kopeć
	Szkoła Powszechna w Trębkach	Szczawin	Konstanty Lewandowski
	Szkoła Powszechna w Szczawinie	Szczawin	Teodor Śmiechowski
Szkoły trzyklasowe	Szkoła Powszechna w Czermnie	Czermnno	Stanisław Walczak
	Szkoła Powszechna w Dobrzykowie	Dobrzyków	Tadeusz Gross
	Szkoła Powszechna w Duninowie Nowym	Duninów	Wacław Rutkowski
	Szkoła Powszechna w Nowej Wsi	Lucień	Stanisława Czarnecka
	Szkoła Powszechna w Łącku	Łąck	Bolesław Brukman
	Szkoła Powszechna w Rębowie	Rataje	Leokadia Sarzała
	Szkoła Powszechna w Sierakówku	Skrzany	Jan Żółtowski
	Szkoła Powszechna w Gorzewie	Szczawin	Lech Rokicki
	Szkoła Powszechna w Osowie	Szczawin	Wojciech Zawadzki
	Szkoła Powszechna w Stefanowie	Szczawin	Maria Czarnecka

1	2	3	4
Szkoły dwuklasowe	Szkoła Powszechna w Gorenium	Duninów	Wacław Szewczyk
	Szkoła Powszechna w Sędeniu	Duninów	Wincenty Oleksiak
	Szkoła Powszechna w Lipiankach	Duninów	Sławianowski
	Szkoła Powszechna w Miałkówku	Lucień	Stefania Starzyńska
	Szkoła Powszechna w Grabinie	Łąck	Edmund Gołębiowski
	Szkoła Powszechna w Wincentowie	Łąck	Kazimierz Wojciechowski
	Szkoła Powszechna w Adamowie	Pacyna	Szymon Szewczyk
	Szkoła Powszechna w Kamieniu	Pacyna	Jan Olak
	Szkoła Powszechna w Krzywiu	Rataje	Irena Ślaska
	Szkoła Powszechna w Sałkach	Skrzany	Barbara Ręczyńska
	Szkoła Powszechna w Piotrkówku	Słubice	Stefan Strzeszewski
	Szkoła Powszechna w Potoku Białym	Słubice	Janina Jakubowska

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Kalendarza Informatora Mazowsza Płockiego i Ziem Sąsiednich na rok 1937*, Płock 1937, s. 45–48.

Na rok przed wybuchem II wojny światowej na omawianym obszarze prowadziło działalność 97 publicznych szkół powszechnych obejmujących obowiązkiem szkolnym 12 839 uczniów²⁷. W 1939 r. we wszystkich szkołach powszechnych pow. gostynińskiego uczyło się łącznie 12 963 dzieci, pod kierunkiem 198 nauczycieli (103 mężczyzn i 95 kobiet). Na jednego nauczyciela przypadało średnio 65 uczniów²⁸.

Na przestrzeni dwudziestolecia widoczne są działania samorządu powiatowego oraz miast i gmin zmierzające do poprawy stanu szkolnictwa i ułatwienia uczniom dostępu do nauki. Wzrastała liczba szkół, powiększał się ich stopień organizacyjny, podwojeniu w stosunku do 1917 r. uległa liczba uczniów i nauczycieli. Można więc stwierdzić, że zapowiadana przez rząd J. Moraczewskiego dostępność uczniów do powszechnej, świeckiej i bezpłatnej szkoły znalazła potwierdzenie w decyzjach podejmowanych przez gostynińskie władze samorządowe.

Pomimo tego borykały się one z wieloma trudnościami w zakresie organizacji szkolnictwa: brakiem dostatecznych warunków lokalowych, szczupłymi budżetami, dużą liczbą uczniów w klasach, słabym stopniem wykształcenia kadry pedagogicznej.

²⁷ *Statystyka szkolnictwa 1937/1938*, Seria C, z. 101, Warszawa 1939, s. 22.

²⁸ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1027, Protokół z posiedzenia Rady Powiatowej w Gostyninie z 1 czerwca 1939 r. Podobnie jak w województwie warszawskim, dominowały szkoły najmniejsze – I stopnia, a liczba szkół najwyższego stopnia organizacyjnego – III była zbliżona do liczby szkół II stopnia, T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 450–451.

W roku szkolnym 1920/21 na 106 izb lekcyjnych tylko 64 znajdowały się w budynkach własnych, podczas gdy 42 izby lekcyjne wynajmowano na potrzeby oświaty²⁹. Aby poprawić bazę lokalową szkół, państwo partycypowało w kosztach budowy na poziomie 50%, zgodnie z ustawą z 17 lutego 1922 r. Jednakże kryzys finansowy w kraju zdecydował o zniesieniu tegoż zapisu w 1925 r., a powołaniu 1 czerwca 1933 r. Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Powszechnych, którego celem statutowym było udzielanie wsparcia finansowego budującym się placówkom.

Gostynin zgłosił akces „na dożywotniego członka” do wspomnianej instytucji w 1933 r. i zadeklarował składkę roczną w kwocie 50 zł³⁰. Pomimo podjętych działań jeszcze w połowie lat 30. XX w. 50% budynków szkolnych w pow. gostyńskim „nie odpowiadało wymogom”, a jedynie 23% placówek było zlokalizowanych w budynkach własnych samorządu³¹.

W końcu drugiego dziesięciolecia (1937/38) w pow. gostyńskim wszystkie izby lekcyjne w miastach (łącznie 40) mieściły się w budynkach własnych, natomiast w gminach wiejskich na 163 sale lekcyjne tylko 75 znajdowało się w budynkach szkolnych³².

W stosunku do stanu z początków pierwszego dziesięciolecia nastąpił postęp w zasobach bazy lokalowej szkół. W 1939 r. w budynkach własnych mieściło się 121 izb szkolnych, a 80 w lokalach wynajętych³³.

Z wniosków powizytacyjnych z wizytacji przeprowadzonej w lutym 1936 r. przez Włodzimierza Liskowackiego, wizytatora Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, wynika, że niektóre szkoły w powiecie gostyńskim mogły posłużyć za przykład dobrej bazy lokalowej, warunków higienicznych oraz organizacji pracy. O trzyklasowej Szkole Powszechnej w Łącku napisano:

Kierownik szkoły p. Brukman dba o szkołę należycie – zorganizował pracę dobrze – często hospituje podwładne siły – odbył 37 hospitacji – ocenia nauczycieli dobrze – instruuje właściwie. W szkole czysto – ładnie utrzymana sala szkolna, w której poza nauczaniem odbywają się zajęcia świetlicowe. Frekwencja dobra 92–96%. Poziom naukowy i wychowawczy zadowalający³⁴.

²⁹ Tamże, s. 522.

³⁰ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokół z posiedzenia Zarządu Miejskiego z 24 listopada 1933 r.

³¹ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 103, Sprawozdanie opisowe do budżetu Powiatowego Związku Samorządowego w Gostyninie na okres 1935/36.

³² T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 527.

³³ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1027, Protokół z posiedzenia Rady Powiatowej w Gostyninie z 1 czerwca 1939 r.

³⁴ Cyt. za: A. Wojciechowska, *Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937...*, dz. cyt., s. 78.

Władze powiatowe przeznaczały na rozwój oświaty znaczną część dochodów: w roku budżetowym 1929/30 blisko 1/5 budżetu Powiatowego Związku Komunalnego³⁵. Sam Gostynin w roku gospodarczym 1934/35 wyasygnował na oświatę 9,2% wydatków miasta³⁶, a trzy lata później 13,4% środków budżetowych³⁷, jednak zaplanowane środki nie wystarczały w pełni na poprawę bazy lokalowej, wyposażenie szkół w pomoce dydaktyczne oraz pokrycie kosztów funkcjonowania placówek.

Należy jednak podkreślić, że zgodnie z wydaną 17 lutego 1922 r. ustawą sejmową o budowie publicznych szkół powszechnych w pow. gostynińskim udało się sfinalizować budowę kilku szkół. Do największych należał wznoszony w latach 1928–1937 w Gostyninie (przy obecnej ul. J. Ozdowskiego) budynek, gdzie ulokowano dwie siedmioklasowe szkoły powszechne: nr 1 (kier. Wacław Ciećwierz) i nr 2 (p.o. kier. Irena Ciećwierz)³⁸. Budowę obiektu zapewniającego bardzo dobre warunki nauczania dla 1300 uczniów prowadziło Przedsiębiorstwo Inżynieryjno-Budowlane „Słobodziński i Spółka” z Warszawy³⁹. 12 października 1929 r. w obecności wojewody warszawskiego Stanisława Twardo poświęcono nowo budujący się obiekt. Inwestycję wspierała Rada Szkolna Powiatowa pod przewodnictwem dr. C. Wojciechowskiego⁴⁰. Oddanie do użytku głównego skrzydła szkoły nastąpiło w 1935 r. i zostało odnotowane w kutnowskim „Echu”:

Gostynin otrzymał piękny nowy gmach szkolny. Jest to olbrzymi dom w stosunku do innych, o kubaturze 22000 m, nowocześnie urządzony, centralne ogrzewanie, kanalizacja, natryski itp. O wielkości gmachu i pewnym luksusie przestrzennym świadczy rozmiar sali gimnastycznej – 400 m². W budynku tym będą się mieścić dwie szkoły. Dla jednej już część zabudowań wykończono i oddano do użytkowania, dla drugiej wykańcza się. Gmach gostynińskiej szkoły będzie należał do największych w województwie warszawskim⁴¹.

³⁵ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1028, Protokół z posiedzenia Wydziału Powiatowego w Gostyninie z 19 grudnia 1928 r.

³⁶ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokół z posiedzenia Magistratu z 11 stycznia 1934 r.

³⁷ W 1938 r. Magistrat Gostynina przeznaczył na realizację zadań oświatowych 13,9% dochodów budżetowych; J. Kazimierski, *Dzieje Gostynina w latach 1918–1939*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 487.

³⁸ Kalendarz *Informator Mazowsza Płockiego i Ziemi Sąsiednich na rok 1937*, s. 46; B. Konarska-Pabiniak, *Gostynin. Szkice z przeszłości*, Gostynin 2007, s. 67–69.

³⁹ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokoły z posiedzeń Magistratu z 19 października 1932 r., 5 i 14 grudnia 1934 r.

⁴⁰ Tamże; Protokoły posiedzeń Magistratu w latach 1932–1934. Duże zasługi w dokończeniu inwestycji położyli dwaj gostynińscy ławnicy: Wacław Ciećwierz i Józef Ozdowski.

⁴¹ Cyt. za: B. Konarska-Pabiniak, *Gostynin. Szkice...*, dz. cyt., s. 69; E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, w: *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, red. B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2010, s. 399.

Praca Szkoły Powszechnej nr 2 w Gostyninie była przedmiotem wizytacji kuratorskiej w 1937 r. i została oceniona pozytywnie przez wizytatora Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego W. Liskowackiego: „W szkole jest czysto – sale przybrane estetycznie. Strona wychowawcza przedstawia się dobrze (harcerstwo, Polski Czerwony Krzyż i spółdzielnia)”⁴².

Oprócz wspomnianych dwóch siedmioklasowych szkół powszechnych w 1937 r. w Gostyninie prowadziła działalność jednoklasowa Szkoła Powszechna nr 3 pod kierownictwem Wilhelma Szulca⁴³. Do grona znanych gostynińskich pedagogów należeli: Sabina Adamska, Kazimierz Bukman, Cecylia Cymerowa, Władysława Flaczyńska-Zalewska, Anna Garstka, Regina Godel, Janina Grabowska, Kazimierz Janowski, Józef Jurkowski, Józef Ozdowski, Aleksander Smoleński, Władysław Szpanerski, Jakub Zarchim, Zygmunt Ejsmond⁴⁴. Władze Gostynina zapewniły nauczycielom bezpłatne mieszkania służbowe w domach miejskich⁴⁵.

Przyjazne warunki dla oświaty stworzyły też władze Gąbina, które odziedziczyły po zaborach zaniedbane szkolnictwo. W pierwszym okresie po odzyskaniu niepodległości prowadziły tu działalność cztery szkoły powszechne: dwie polskie, żydowska oraz ewangelicka. W roku szkolnym 1925/26 Szkoła Powszechna nr 1 (kier. Bolesław Forembki) mieściła się przy ul. Poniatowskiego, licząc 485 uczniów i 12 nauczycieli. W Szkole Powszechnej nr 2 przy ul. Kościuszki (kier. Honoriusz Biernacki) uczyło się 296 uczniów i pracowało 6 nauczycieli. Lekcje odbywały się w czterech salach o powierzchni 166 m².

Szkoła dla uczniów wyznania mojżeszowego przy ul. Garbarskiej dysponowała trzema izbami lekcyjnymi o powierzchni 65 m² oraz dwuosobową kadrą pedagogiczną. Placówką, do której uczęszczało 61 uczniów, kierował Ignacy Sztokhomer.

Dzieci ewangelików uczyły się w szkole przy ul. Gostynińskiej, którą kierował Adam Wittenberg⁴⁶. Samorząd miejski asygnował corocznie z budżetu kwotę ok. 36 tys. marek na utrzymanie szkół⁴⁷.

Oprócz szkół niższego stopnia funkcjonowało czteroklasowe gimnazjum Polskiej Macierzy Szkolnej (PMS), do którego w roku szkolnym 1918/19 uczęszczało

⁴² Cyt. za: A. Wojciechowska, *Wizytacje w plockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937...*, dz. cyt., s. 93.

⁴³ *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i Ziem Sąsiednich na rok 1937*, s. 46; B. Konarska-Pabiniak, *Gostynin. Szkice z przeszłości*, dz. cyt., s. 67–69; E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, dz. cyt., s. 411.

⁴⁴ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokoły z posiedzeń Magistratu z 6 lipca i 19 października 1932 r.; E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, dz. cyt., s. 411.

⁴⁵ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokół z posiedzenia Magistratu z 6 lipca 1932 r.

⁴⁶ *Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26 (stan z dnia 1 grudnia 1925 roku)*, Warszawa 1927, s. 10–11, 549; J. Szczepański, *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin–Pułtusk 2013, s. 398.

⁴⁷ Tamże.

162 uczniów⁴⁸. W roku szkolnym 1922/23 gimnazjum przekształcono w czteroklasową Szkołę Koedukacyjną Koła PMS w Gąbinie, a następnie – w siedmioklasową szkołę powszechną⁴⁹.

Największym problemem gąbińskiej oświaty były trudności lokalowe. Aby zapewnić uczniom prawo do bezpłatnej nauki, władze miejskie rozpoczęły w 1923 r. budowę gmachu szkolnego przy ulicy 3 Maja. Kosztorys inwestycji opiewał na kwotę 181 mln 440 tys. marek. Wykonawcą było Biuro Inżynieryjno-Budowlane „Sektor” z Płocka, a inwestycję ukończyła w 1927 r. płocka firma „Strop”. Inwestor otrzymał w 1923 r. wsparcie finansowe z budżetu państwa w kwocie 130 mln marek oraz długoterminową pożyczkę wysokości 30 mln marek⁵⁰.

Z chwilą oddania do użytku nowego obiektu warunki pracy szkoły uległy zdecydowanej poprawie. Na wysoki poziom pracy dydaktyczno-wychowawczej wpływały: duża ilość pomocy naukowych w pracowniach przedmiotowych, wyjazdy turystyczno-krajoznawcze, ciekawe imprezy harcerskie, działalność zespołu muzycznego i chóru szkolnego pod kierunkiem Bolesława Foremskiego. Prężnie działała świetlica szkolna. Uruchomiono dożywianie uczniów z najbiedniejszych rodzin (ok. 120–150 dzieci rocznie)⁵¹.

Wśród kadry pedagogicznej gąbińskich szkół powszechnych można spotkać nazwiska zasłużonych dla środowiska lokalnego nauczycieli: Bolesława i Bronisławy Foremskich, Zofii Ślepowrońskiej, Zofii i Eugeniusza Michałowskich⁵². W roku szkolnym 1930/31 w dwóch siedmioklasowych koedukacyjnych szkołach powszechnych (nr 1 i nr 2) w Gąbinie uczyło się 889 uczniów i było zatrudnionych 22 nauczycieli. W obu placówkach nauczano języka polskiego i niemieckiego⁵³.

Rozwiązanie kwestii lokalowej gąbińskiej Szkoły Powszechnej nr 1 pozwoliło poprawić warunki nauczania uczniów wyznania mojżeszowego. Siedzibę placówki przeniesiono z ul. Garbarskiej na Warszawską. Jej kierownikiem był w 1937 r. Izaak Rembaum⁵⁴.

W końcu lat 20. XX w. wzniesiono cztery powszechne szkoły wiejskie: trzyklasową w Czermnie, Sierakówku (gm. Skrzany), dwuklasową w Wólce Wysokiej (gm. Słubice) oraz jednoklasową w Choinku (gm. Rataje)⁵⁵. Inwestycje wydatnie

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ APP, Akta Gąbina, sygn. 668, k. 2–328.

⁵⁰ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina...*, dz. cyt., s. 262.

⁵¹ Tamże; Z. Nowakowski, *Tajne nauczanie w obwodzie Armii Krajowej Gąbin*, Płock 2008, s. 25–32.

⁵² Tamże, s. 60. Zofia i Eugeniusz Michałowscy zostali przeniesieni służbowo do Gąbina w 1937 r. z Bodzanowa, gdzie uprzednio nauczali.

⁵³ *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/31*, red. M. Falski, Warszawa 1933, s. 49. Większą placówką była Szkoła Powszechna nr 1 (512 uczniów, 13 nauczycieli, pow. 1755 m²).

⁵⁴ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina...*, dz. cyt., s. 262; *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i Ziem Sąsiednich na rok 1937*, s. 46.

⁵⁵ J. Kazimierski, *Dzieje Gostynina w latach 1918–1939*, dz. cyt., s. 516.

wspierały władze powiatowe, przeznaczając w roku budżetowym 1929/30 125 tys. zł na dokończenie budowy placówki w Czermnie, 70 tys. zł na kontynuację inwestycji w Sierakowie, 30 tys. zł na rozpoczęcie budowy w Wólce Wysokiej oraz 7643 zł na odbudowę zniszczonej pożarem szkoły w Białotarsku⁵⁶.

W roku szkolnym 1930/31 r. do nowo wybudowanej Szkoły Powszechnej w Czermnie (pow. 282 m²) uczęszczało 221 uczniów. W placówce zatrudnionych było czworo nauczycieli. Językiem wykładowym był język polski⁵⁷.

W drugiej połowie lat 30. XX w. przystąpiono do budowy siedmioklasowej szkoły w Słubicach, gdyż istniejąca czteroklasowa nie zaspokajała aspiracji mieszkańców, o czym świadczy treść podjętej 17 stycznia 1938 r. uchwały:

Uchwałę powyższą Rada Gminna powzięła na skutek braku wyżej zorganizowanej szkoły na terenie gminy Słubice, co utrudniało w wielkiej mierze działwie w wieku szkolnym ukończenie pełnej siedmioklasowej szkoły powszechnej. Rodzice, zdając sobie sprawę z konieczności kształcenia tych dzieci, bądź to doksztalcali swe dzieci drogą korepetycji prywatnych, bądź też posyłali swe dzieci do szkół w Iłowie lub Sannikach, oddalonych o kilka kilometrów od poszczególnych wsi gminy Słubice. Stan taki, szczególnie porą zimową, odbijał się na zdrowiu dzieci, które przez zasypy śnieżne zmuszone były przebijać się do szkół wyżej zorganizowanych⁵⁸.

Pomimo zakupu przez radę gminną działki o pow. ok. 2 ha i zaangażowania społecznego realizację inwestycji przerwała II wojna światowa⁵⁹.

Wybuch II wojny światowej uniemożliwił też dokończenie budowy szkoły w Popłacinie (gm. Łąck), gdzie w 1937 r. wszyscy mieszkańcy gromady przez samoopodatkowanie wsparli rozpoczęcie inwestycji w celu poprawy warunków nauczania swoich dzieci. Mimo zakupu przez społeczność działki szkolnej o powierzchni 0,78 ha i pomocy ze strony władz gminnych, starostwa powiatowego, Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego oraz Dyrekcji Lasów Państwowych, nie udało się ukończyć budowy⁶⁰.

Równoległe do działań zmierzających do poprawy bazy lokalowej szkół oraz zwiększania ich stopnia organizacyjnego następował wzrost wykształcenia kadry

⁵⁶ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1027, Protokół z posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Gostyninie z 4 czerwca 1929 r.

⁵⁷ *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/31*, dz. cyt., s. 49–50.

⁵⁸ APP, Starostwo Powiatowe w Gostyninie, sygn. 1, k. 41, Protokół z posiedzenia Rady Gminnej w Słubicach z 12 marca 1938 r.

⁵⁹ Szczególną aktywność wykazali radni gminni: Michał Ambroziak, Wawrzyniec Kaliński, Samuel Rossol, Wiesław Skarżyński, Stanisław Szymański oraz wójt Józef Wutka i jego z-ca Jakub Zientara, tamże.

⁶⁰ APP, Starostwo Powiatowe w Gostyninie, sygn. 1, k. 40, Uchwała Rady Gromadzkiej gromady Popłacin z 11 września 1937 r.; Pismo Starosty Powiatowego do Zarządu Gminnego w Łącku z 3 czerwca 1938 r.; Pismo Dyrekcji Lasów Państwowych w Warszawie do Nadleśnictwa Góry z 7 czerwca 1938 r.; Wyciąg z protokołu nr 44 z posiedzenia Wydziału Powiatowego w Gostyninie z 16 sierpnia 1938 r.

pedagogicznej. W roku szkolnym 1921/1922 w szkołach powszechnych na terenie województw centralnych pracowało 60% niewykwalifikowanych nauczycieli, podczas gdy sześć lat później odsetek ten wynosił w całym kraju tylko 6%⁶¹.

Status zawodowy nauczycieli uległ wzmocnieniu dzięki ustawie z 1 lipca 1926 r., która nauczycielowi wykwalifikowanemu, po trzech latach pracy zawodowej, nadawała prawo nauczyciela stałego, bez możliwości zwolnienia z pracy, chyba że wymagałoby tego „dobro szkoły”⁶².

Kadra pedagogiczna szkół pow. gostynińskiego systematycznie podnosiła kwalifikacje, stanowiąc często lokalną elitę intelektualną. Zatrudnieni nauczyciele byli na ogół absolwentami najbliższych położonych seminariów nauczycielskich; mężczyźni – Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Bolesława Krzywoustego w Płocku lub Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łowiczu, kobiety – Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Zofii Bukowieckiej w Płocku⁶³.

Absolwentkami ostatniej z wymienionych szkół pozostawały m.in.: Eufemia Irena Rękosiewicz, w 1939 r. nauczycielka jednoklasowej Szkoły Powszechnej w Ludwikowie⁶⁴, Jadwiga Kazimiera Rzętkiewicz, w 1930 r. nauczycielka Szkoły Powszechnej w Czerminie (od 1933 r. – w Nowym Duninowie)⁶⁵ czy Zdzisława Andrzejak, w 1924 r. nauczycielka dwuklasowej Szkoły Powszechnej w Stefanowie, zatrudniona od 1938 r. w trzyklasowej Szkole Powszechnej w Dobrzykowie⁶⁶.

Niektórzy pracujący w pow. gostynińskim nauczyciele byli absolwentami Męskiego Seminarium Nauczycielskiego w Ursynowie k. Warszawy. Do ich grona należał m.in. Edmund Rzętkiewicz – nauczyciel Szkoły Powszechnej w Soczewce, nominowany od sierpnia 1939 r. kierownikiem Szkoły Powszechnej w Nowym Duninowie⁶⁷.

⁶¹ *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 438–439.

⁶² W praktyce przepis ten był niekiedy stosowany jako środek represyjny w stosunku do nauczycieli podejmujących opozycyjną wobec rządu działalność polityczną.

⁶³ W roku szkolnym 1930/1931 funkcję dyrektorów ww. seminariów pełnili: Stanisław Wilczyński (w Łowiczu), Piotr Augustyn (w Płocku, Seminarium Męskie) i Julia Kisielewska (w Płocku, Seminarium Żeńskie), T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 449.

⁶⁴ Z. Nowakowski, *Tajne nauczanie w obwodzie Armii Krajowej Gąbin*, dz. cyt., s. 36–46.

⁶⁵ Tamże, s. 63.

⁶⁶ W czasie II wojny światowej Z. Andrzejak prowadziła tajne nauczanie. Ocalała część zbiorów biblioteki szkolnej, rozdawszy książki uczniom do domów. Szerzej na ten temat: Z. Nowakowski, *Tajne nauczanie w obwodzie Armii Krajowej Gąbin*, dz. cyt., s. 75–77.

⁶⁷ Tamże, s. 40–41. E. Rzędkiewicz, absolwent Gimnazjum Koła PMS w Gąbinie. Po ukończeniu Seminarium w Ursynowie podjął w r. szk. 1919/20 pracę w jednoklasowej Szkole Powszechnej w Popłacinie, a w roku szkolnym 1921/22 – w Szkole Powszechnej w Nowym Duninowie. Rok później przeniósł się do szkoły w Soczewce. W 1927 r. zdał egzamin kwalifikacyjny i uzyskał status nauczyciela szkół powszechnych.

Część nauczycieli podwyższała kwalifikacje zawodowe, podejmując studia wyższe. Przykładem może być Karol Górnicki, absolwent (z wyróżnieniem) Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. S. Konarskiego w Warszawie i Wyższych Kursów Nauczycielskich, aktywny społecznik i działacz ZNP⁶⁸.

Inny pedagog, Kazimierz Wojciechowski, od 1934 r. kierownik dwuoddziałowej szkoły w Wincentowie, ukończył w latach 1931–1932 Państwowy Kurs Nauczycielski w Łodzi oraz dwuletnie studia w Instytucie Pedagogicznym. Angażował się w pracę społeczną, m.in. w Oddziale Powiatowym ZNP w Gostyninie⁶⁹.

Z wniosków powizytacyjnych z lat 1936–1937 wynika, że nauczyciele szkół pow. gostyńskiego uczestniczyli ponadto w 10-dniowym kursie dla kadry kierowniczej, wakacyjnym kursie języka polskiego i śpiewu, kursie prowadzenia ogródków przyszkolnych, organizacji uczniowskich czy co najmniej czterech konferencjach rejonowych w roku szkolnym⁷⁰.

Uczniowie należeli do drużyn zuchowych, harcerskich, kół PCK, Ligi Morskiej i Kolonialnej, Szkolnych Kas Oszczędności oraz spółdzielni uczniowskich, z których dochód przeznaczano na zakup pomocy naukowych i wycieczki krajoznawcze⁷¹.

Analizując nazwiska kierowników placówek oświatowych na przestrzeni kilku lat, nie sposób pominąć dość częstej rotacji, zwłaszcza w latach 30. XX w. Czy mogły łączyć się one z preferencjami politycznymi nauczycieli?

Jak motywowały organy nadzoru, przyczyną zmian personalnych było dążenie do zastąpienia dotychczasowych kierowników szkół nauczycielami „lepszymi, młodszy i bardziej uspołecznionymi”. W ten sposób w 1936 r. zmieniono kierownictwo szkół w Gorzewie, Lucieniu, Sannikach, Skrzanach, Troszynie Polskim, Grabiu Polskim, Waliszewie, Helenowie, Woli Pacyńskiej, Wólce Wysokiej, Czyżewie, Sielcach i Mokrem Niemieckim⁷².

W sytuacji gdy wizytujący stwierdzili duże nieprawidłowości w funkcjonowaniu szkoły, rekomendowano przesunięcie kadry pedagogicznej do innych placówek. Taka sytuacja nastąpiła po wizytacji w 1937 r. w szkole II stopnia w Sokołowie, gdzie ze względu na skłócenie kadry pedagogicznej, słabą frekwencję uczniów (52–70%),

⁶⁸ Tamże; APP, Akta Gminy Dobrzyków, sygn. 50/125/0, Rejestr mieszkańców gminy Dobrzyków z lat 1932–1939; A.M. Wrzesińska, *Ruch oporu ZWZ -AK w Obwodzie Gąbin*, Gąbin 2010, s. 257.

⁶⁹ Tamże, s. 248–249; K. Wojciechowski podjął pracę nauczycielską w listopadzie 1932 r. w Wyszogrodzie, gdzie z dh. Wacławem Milke zorganizował drużynę harcerską. W trakcie służby wojskowej w Szkole Podchorążych Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim oraz w Dywizyjnej Szkole Podchorążych w Siedlcach uzyskał stopień sierżanta podchorążego, natomiast w 1936 r. – stopień podporucznika; Z. Nowakowski, *Tajne nauczanie w obwodzie Armii Krajowej Gąbin*, dz. cyt., s. 36–37.

⁷⁰ APP, Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266, k. 101–108.

⁷¹ Tamże.

⁷² Tamże.

stosowanie przez nauczycieli kar cielesnych, niezadowolające wyniki nauczania oraz słabe warunki higieniczne przeniesiono całe grono nauczycielskie do innych szkół, natomiast „dla szkoły w Sokołowie dobrano dobre grono”⁷³.

Warto podkreślić, że nauczyciele z powiatu gostyńskiego piastowali ważne stanowiska w administracji samorządowej, pełniąc funkcje burmistrzów, wójtów, radnych, ławników, członków wydziału powiatowego i pozostawili trwały ślad w historii swoich szkół i społeczności, a nierzadko złożyli świadectwo życia.

Za przykład może posłużyć Tadeusz Gross uhonorowany w 2023 r. tablicą memoratywną w świątyni i szkole w Dobrzykowie, absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Warszawie, od 1922 r. kierownik Szkoły Powszechnej w Dobrzykowie, utalentowany pedagog i organizator życia społecznego, który przykładał szczególną wagę do wychowania uczniów w duchu miłości do ojczyzny. Był radnym gminnym i od 1934 r. członkiem Rady Powiatowej w Gostyninie (ryc. 1)⁷⁴. W okresie jego pracy na stanowisku kierownika placówki prężnie działała biblioteka z nowym księgozbiorem, harcerstwo, odbywały się wycieczki turystyczno-krajoznawcze, uczniowie opiekowali się mogiłami powstańców styczniowych, byli współtwórcami uroczystości środowiskowych⁷⁵.

Ryc. 1. Tadeusz Gross, kierownik Szkoły Powszechnej w Dobrzykowie w latach 1922–1940, radny powiatu gostyńskiego, wychowawca, patriota, społecznik. Zginął 6 listopada 1940 r. w KL Gusen

Źródło: ze zbiorów Zdzisława Nowakowskiego.

⁷³ Tamże; A. Wojciechowska, *Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937...*, dz. cyt., s. 94.

⁷⁴ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1027, Protokół z posiedzenia Rady Powiatowej w Gostyninie z 6 grudnia 1934 r.; APP, Akta Gminy Dobrzyków, sygn. 50/125/0, Rejestr mieszkańców gminy Dobrzyków z lat 1932–1939.

⁷⁵ Zbiory własne autorki, Relacja Ireny Sosnowskiej i Romana Gradomskiego z listopada 2001r. Teksty autoryzowane. Szerzej na ten temat: B. Zalewska-Opasińska, *Tadeusz Gross – pedagog, patriota, społecznik, męczennik II wojny światowej, stracony w obozie zagłady w Gusen*, „Rocznik Gąbiński” 2025, t. 2, s. 279–298.

Pomimo trudnych warunków lokalowych, w których funkcjonowała licząca w 1931 r. 148 uczniów trzyklasowa szkoła (zajęcia odbywały się w 2 salach lekcyjnych o powierzchni 131 m² w budynku szkolnym z początków XX w. i zabytkowym obiekcie dawnej komory solnej z XIX w.⁷⁶) panował w niej ład i porządek, a wielu ukształtowanych przez przykład T. Grossa absolwentów podejmowało naukę w płockich szkołach średnich, w czasie II wojny światowej zaś zdało egzamin ze służby ojczyźnie, biorąc udział bezpośrednio lub w konspiracji w walce z okupantem. Z grona wychowanków T. Grossa pochodzili żołnierze września – obrońcy Mławy i Modlina⁷⁷, powstańcy warszawscy⁷⁸, liczni żołnierze niezłomni, którzy poprzez konspiracyjną działalność w Armii Krajowej, a następnie w strukturach Ruchu Oporu Armii Krajowej, pod dowództwem ppor. Władysława Dubielaka „Myśliwego”, podjęli walkę o suwerenny byt Rzeczypospolitej Polskiej z niemieckim i sowieckim okupantem oraz komunistycznym reżimem⁷⁹.

Poza T. Grossem, straconym 6 listopada 1940 r. w Gusen, w 1940 r. w KL Mauthausen-Gusen zginęli kierownicy Szkół Powszechnych: w Nowym Duninowie – Edmund Rzętkiewicz, w Nowym Kamieniu – Jan Olak, w Soczewce – Karol Górnicki i inni⁸⁰. 1 grudnia 1939 r. w lesie łąckim w gronie 29 przedstawicieli gostyńskiej inteligencji, straconych przez niemieckich oprawców, znaleźli się czterej zasłużeni gostyńscy nauczyciele: Wacław Ciećwierz, Józef Ozdowski, Seweryn Stobnicki i Bronisław Wisniewski⁸¹.

Przywołane nazwiska nauczycieli to tylko kilka przykładów oddanych dla społeczności powiatu gostyńskiego pedagogów, wychowawców i społeczników z okresu Drugiej Rzeczypospolitej.

⁷⁶ APP, Starostwo Powiatowe w Gostyninie, sygn. 1, k. 42.

⁷⁷ W bitwie przygranicznej pod Mławą i w obronie Modlina walczyli absolwenci SP. w Dobrzykowie: Roman Gradomski (w 13. Pułku Piechoty z Pułtusza), Maksymilian Zalewski (w 8. Pułku Artylerii Lekkiej z Płocka), Władysław Dubielak (w 1. Pułku Artylerii Ciężkiej z Modlina). Zbiory własne autorki, Książeczka wojskowa R. Gradomskiego, W. Dubielaka; karta jeńca stalagu IA i IB M. Zalewskiego.

⁷⁸ 12 września 1944 r. poległ na Czerniakowie absolwent Szkoły Powszechnej w Dobrzykowie – Emil Kujawa ps. „Szczupak”, marynarz, uczestnik powstania warszawskiego, członek zgrupowania „Kryśka”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/emil-kujawa,25462.html>, dostęp: 4 grudnia 2023 r.

⁷⁹ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: IPN) BU 0180/106, t. 1; 943/34. Szerzej na ten temat: B. Zalewska-Opasińska, *Podporucznik Władysław Dubielak – żołnierz niezłomny z powiatu gostyńskiego, stracony w rakowieckim więzieniu*, „Niepodległość i Pamięć” 2017, nr 4, s. 165–195; też: *Działalność oddziału Ruchu Oporu Armii Krajowej ppor. Władysława Dubielaka „Myśliwego” (1945–1947)*, w: *Sapere Audo. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Szczepańskiego*, red. J. Załączny, M. Milewska, Pułtusk 2022, s. 187–217.

⁸⁰ Z. Nowakowski, *Tajne nauczanie w obwodzie Armii Krajowej Gąbin*, dz. cyt., s. 41–42, 72–73, 103.

⁸¹ E. Szubska-Bieroń, *II wojna światowa i lata okupacji hitlerowskiej (1939–1945) w Gostyninie*, w: *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, dz. cyt., s. 486–487.

Szkolnictwo średnie i zawodowe

Oprócz szkolnictwa powszechnego prężnie rozwijało się w Gostyninie szkolnictwo średnie. Miasto posiadało już wcześniej tradycje w tym zakresie, dzięki bowiem staraniom w Petersburgu pastora parafii ewangelicko-augsburskiej Filipa Schmidta w 1911 r. została utworzona pierwsza szkoła średnia (rosyjska) – gimnazjum męskie, a dwa lata później – gimnazjum żeńskie. Działalność wspomnianych szkół, do których uczęszczała polska młodzież, została przerwana przez wybuch I wojny światowej⁸².

W 1915 r. powstało ośmioklasowe Miejskie Gimnazjum Filologiczne Męskie, którego organizatorem i pierwszym dyrektorem był F. Schmidt. Nauka odbywała się w języku polskim⁸³. W sierpniu 1918 r. szkoła otrzymała nazwę Gimnazjum Filologiczne im. Tadeusza Kościuszki w Gostyninie (ryc. 2) i została upaństwowiona. Mieściła się przy ul. Kutnowskiej, w budynku obecnego liceum ogólnokształcącego. Funkcję dyrektora w latach 1919–1926 pełnił Władysław Borowski, następnie Stefan Chałkampowicz (1926–1927; 1938–1939), Michał Sokorski (1927–1930; 1936–1938) i Aleksander Książek (1930–1936)⁸⁴.

Wśród kadry pedagogicznej gimnazjum można wyróżnić m.in. S. Chałkampowicza (nauczyciela biologii i chemii), absolwenta Wydziału Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Warszawskiego, A. Książka (wybitnego polonistę), Bronisława Wiśniewskiego (nauczyciela matematyki i fizyki) czy Seweryna Stobnickiego (nauczyciela łaciny)⁸⁵.

Prężnie działało gimnazjum żeńskie, które w 1919 r. zostało przeniesione do gmachu stanowiącego później siedzibę starostwa. Za swoją patronkę przyjęło Narcyzę Żmichowską. Placówka funkcjonowała odrębnie do 1928 r. Mury szkoły opuściło w tym czasie 69 maturzystów. Funkcję dyrektorek pełniły kolejno: Klementyna Czaki, Janina Storkel oraz Karolina Obniska⁸⁶.

W 1928 r. nastąpiło połączenie obu placówek (męskiej i żeńskiej) w Gimnazjum Koedukacyjne im. Tadeusza Kościuszki, które ulokowano w budynku po Gimnazjum Żeńskim, przy ul. Rynek 26, przydzielając szkole także zaplecze sportowe

⁸² Tamże.

⁸³ J. Kazimierski, *Dzieje Gostynina w latach 1918–1939*, dz. cyt., s. 511; E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, dz. cyt., s. 411. Pastor F. Schmidt, absolwent studiów teologicznych na uniwersytecie w Dorpacie, kierował gimnazjum do 1917 r.

⁸⁴ J. Kazimierski, *Dzieje Gostynina w latach 1918–1939*, dz. cyt., s. 511–512.

⁸⁵ Stefan Chałkampowicz przybył do Gostynina w 1919 r. Prowadził prace badawcze z przyrodoznawstwa dotyczące jeziora Kocioł. Wyniki badań opublikował w 1933 r. w broszurze *Jezioro Kocioł*, tamże; B. Konarska-Pabiniak, *Zarys dziejów gimnazjum w Gostyninie do 1940 r.*, „Notatki Płockie” 1986, nr 4, s. 3–21.

⁸⁶ E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, dz. cyt., s. 412.

i rekreacyjne nad Skrwą⁸⁷. Na mocy ustawy o ustroju szkolnictwa, zwanej jędrzejewiczowską⁸⁸, gostyńskie gimnazjum przekształcono w czteroklasowe gimnazjum i dwuletnie liceum o profilu przyrodniczym⁸⁹.

Ryc. 2. Siedziba Gimnazjum Filologicznego im. Tadeusza Kościuszki w Gostyninie, obecnie – LO im. T. Kościuszki

Źródło: ze zbiorów autorki.

Pracę wychowawczą gostyńskich szkół wspierały drużyny harcerskie. Przy Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki już w 1919 r. działała drużyna ZHP im. Mariana Langiewicza. Drużyna żeńska nosiła im. Emilii Plater i zrzeszała ok. 40 członkin⁹⁰. W 1934 r. do ZHP należało w Gostyninie 155 członków⁹¹.

⁸⁷ APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokół z posiedzenia Magistratu z 22 marca 1933 r.

⁸⁸ Dziennik Ustaw RP 1932, nr 38, poz. 389. Ustawa wprowadzała podział szkół powszechnych na trzy stopnie organizacyjne, w zależności od liczby uczniów w obwodzie.

⁸⁹ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 512.

⁹⁰ B. Konarska-Pabiniak *Zarys dziejów gimnazjum w Gostyninie w latach 1911–1940*, w: *Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki w Gostyninie 1911–1986*, Gostynin 1986, s. 9–22. Pierwszą drużynową była Waleria Wawrowska.

⁹¹ J. Kazimierski, *Dzieje Gostynina w latach 1918–1939*, dz. cyt., s. 506–508; E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, dz. cyt., s. 414–417.

Działalność drużyn harcerskich była wspierana przez władze miejskie i powiatowe poprzez dofinansowywanie m.in. obozów letnich oraz zakup drewna na budowę kajaków. Formą wsparcia gostynińskiego samorządu miejskiego dla najzdolniejszych uczniów i absolwentów było umożliwianie praktyki urzędniczej w ratuszu oraz dofinansowanie wpisowego dla młodzieży szkół średnich. Udzielano również pożyczek z kasy miejskiej pracownikom magistratu, których dzieci podjęły naukę w szkole średniej lub studia⁹².

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej mury gostynińskich szkół średnich opuściło ok. 1000 absolwentów. Egzamin dojrzałości zdało pomyślnie 427 uczniów. Około 45% absolwentów podjęło studia wyższe. Gostynińskie szkoły cieszyły się dużym uznaniem rodziców. Ich uczniowie zapisali piękną kartę podczas wojny sowiecko-polskiej 1920 r., gdy na apel W. Borowskiego dyrektora gimnazjum im. T. Kościuszki najstarsi gimnazjaliści wstąpili do Armii Ochotniczej. Męstwem wyróżnił się osiemnastoletni maturzysta Jan Brodzki, żołnierz 201. Pułku Piechoty, uczestnik bitwy pod Łapami (woj. podlaskie), ranny w stopę, odznaczony Orderem Virtuti Militari⁹³. Inny z gostynińskich gimnazjalistów siedemnastoletni Janusz Krzewski, żołnierz 205. Pułku Piechoty, uczestniczył w bitwach pod Ostrołęką, Radzyminem, Grodnem i Ciechanowem, gdzie został ranny w rękę⁹⁴. Wymienieni ranni gimnazjaliści to jedni z grona ośmiu gostynińskich harcerzy, którzy w 1920 r. podjęli ochotniczą służbę wojskową⁹⁵. Oprócz nich 12 harcerzy pełniło służbę pomocniczą w Straży Obywatelskiej pod przewodnictwem burmistrza Gostynina Michała Żylińskiego i w Biurze Propagandy⁹⁶. Dziewczęta, pod kierunkiem drużny Ireny Ziemińskiej, pełniły służbę w Pogotowiu Wojennym Harcerek, uczestnicząc m.in. w kolportażu odezw, pracując w biurach ewidencyjnych, szpitalach i przytułkach dla uchodźców⁹⁷.

Do grona znanych wychowanków należeli m.in. dr Jan Dziegielewski, profesor SGH w Warszawie, dr inż. Wiktor Wysłouch, główny technolog Zakładów Cegielskiego w Poznaniu, dr Kazimierz Tarwid, profesor Uniwersytetu Warszawskiego czy mgr inż. Tadeusz Taszycki, naczelnny architekt Krakowa⁹⁸.

⁹² APP, Akta miasta Gostynina, sygn. 1, Protokół z posiedzenia Magistratu z 6 lipca 1932 r.

⁹³ B. Zalewska-Opasińska, *Postawy społeczeństwa powiatu gostynińskiego w okresie wojny sowiecko-polskiej 1919–1920*, „Niepodległość i Pamięć” 2021, nr 1, s. 91–124.

⁹⁴ W. Nekrasz, *Harcerze w bojach w latach 1914–1921*, cz. 2, Warszawa 1931, s. 66.

⁹⁵ Pozostali druhowie to: Waldemar Bem (lat 18; 18. Pułk Artylerii Ciężkiej), Tadeusz Czaki (lat 16; 11. Pułk Piechoty Straży Granicznej), Bernard Wysłouch (lat 16; 201. Pułk Piechoty), Mateusz Koperski (lat 19; 201. Pułk Piechoty), Roman Kaczmarek (lat 19; 29. Pułk Strzelców Kresowych), Roch Łaski (lat 18; 201. Pułk Piechoty), tamże.

⁹⁶ Tamże; B. Zalewska-Opasińska, *Postawy społeczeństwa powiatu gostynińskiego w okresie wojny sowiecko-polskiej...*, dz. cyt.

⁹⁷ W. Nekrasz, *Harcerze w bojach w latach 1914–1921*, dz. cyt., s. 255.

⁹⁸ E. Walczak, *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, dz. cyt., s. 415–417.

W budynku Szkoły Powszechnej przy ul. 3 Maja w Gąbinie odbywały się od końca lat 20. XX w. wieczorowe zajęcia zawodowej szkoły doksztalczącej. Umożliwiała ona szybki awans zawodowy czeladnikom i terminatorom z warsztatów rzemieślniczych. W kosztach utrzymania placówki partycypowały władze miejskie, samorząd powiatowy oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁹⁹. W roku szkolnym 1930/31 uczęszczało do niej 81 uczniów¹⁰⁰. Zawodowa szkoła doksztalcząca funkcjonowała również w Gostyninie, wspierając w zdobyciu umiejętności praktycznych tamtejszych czeladników i terminatorów. Funkcję kierownika szkoły pełnił w 1937 r. W. Ciećwierz¹⁰¹.

Gąbińscy społecznicy czynili starania o uruchomienie w mieście gimnazjum. W tej sprawie do władz wyższego szczebla występowali m.in. kierownik Szkoły Powszechnej nr 1 Bolesław Forembki oraz Marian Rojewski. Ich działania zostały przerwane przez wybuch II wojny światowej¹⁰².

Szkolnictwo dla mniejszości narodowych

Obok placówek oświatowych dla uczniów narodowości polskiej funkcjonowały szkoły dla uczniów reprezentujących mniejszości narodowe. Ustawodawstwo polskie usankcjonowało prawo mniejszości narodowych do zakładania własnych szkół, jednakże podległych przepisom i nadzorowi polskich władz oświatowych. Za pożądanym modelem kształcenia uznano szkołę „wspólną” obejmującą programem dydaktyczno-wychowawczym dzieci narodowości polskiej i mniejszości narodowych, aby przygotować je do opartego na wzajemnym szacunku współżyciu w społeczeństwie oraz kształtowaniu postawy obywatelskiej wobec państwa polskiego.

W szkołach z niepolskim językiem nauczania obowiązywało prowadzenie 50% przedmiotów w języku polskim i obowiązek nauki języka polskiego, natomiast w ogólnokształcących szkołach średnich – nauka języka i literatury polskiej, historii, geografii oraz nauka o Polsce współczesnej¹⁰³.

Wśród społeczności żydowskiej nie występowały na ogół problemy w realizacji obowiązku szkolnego, co przyczyniło się wydatnie do likwidacji analfabetyzmu w tej grupie uczniów. W roku szkolnym 1920/21 w pow. gostyńskim zanotowano

⁹⁹ J. Szczepański, *Dzieje Gąbina...*, dz. cyt., s. 247.

¹⁰⁰ *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/31*, dz. cyt., s. 633.

¹⁰¹ AAN, Związek Powiatów RP, sygn. 1028, Protokół z posiedzenia Wydziału Powiatowego w Gostyninie z 20 kwietnia 1929 r.; *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i Ziemi Sądzińskich na rok 1937*, s. 34.

¹⁰² J. Szczepański, *Dzieje Gąbina...*, dz. cyt., s. 262–263.

¹⁰³ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 494; Prawo do nauczania dla uczniów narodowości niepolskiej gwarantowała Konstytucja z 17 marca 1921 r.

434 uczniów szkół powszechnych posługujących się w domu językiem żydowskim. Był to średni wskaźnik w gronie powiatów woj. warszawskiego¹⁰⁴. Uczniowie wyznania mojżeszowego realizowali obowiązek szkolny, uczęszczając do szkół „wspólnych” lub dla dzieci żydowskich, prowadzonych przez władze oświatowe. W pierwszym dziesięcioleciu Drugiej Rzeczypospolitej szkoła powszechna dla dzieci żydowskim mieściła się zarówno w Gostyninie, jak i w Gąbinie¹⁰⁵.

Ryc. 3. Występ teatryku dziecięcego żydowskiej Szkoły Powszechnej w Gąbinie w 1922 r.

Źródło: <http://www.zchor.org/indexgom.htm>, dostęp: 27 lutego 2026 r.

Z uwagi na brak statystyki szkolnej uczniów wyznania mojżeszowego trudno określić dokładnie ich liczbę na terenie powiatu gostynińskiego. Wiadomym jest, że w roku szkolnym 1930/31 w Gostyninie znajdowało się 33 uczniów wyznania mojżeszowego uczęszczających do placówki odpowiadającej programowo szkole powszechnej¹⁰⁶.

Większość dzieci wyznania mojżeszowego w przedziale wiekowym 5–12 lat uczęszczała do chederów, szkół ortodoksyjno-religijnych, prowadzonych przez gminy wyznaniowe. Ich celem było wychowanie religijne połączone z nauką czyta-

¹⁰⁴ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 494–496. Dla porównania, największa liczba takich uczniów występowała w pow. pułtuskim (936) i płońskim (766), najmniejsza – w sochaczewskim (37).

¹⁰⁵ Tamże, 496. Szerzej na ten temat: J. Szczepański, *Dzieje Gąbina...*, dz. cyt., s. 262–263.

¹⁰⁶ *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/1931*, dz. cyt.

nia i pisanie¹⁰⁷. Także w Gąbinie mieścił się cheder. Po jego ukończeniu uzdolnieni absolwenci mogli kontynuować naukę w szkołach religijnych średniego stopnia, tzw. jeszybotach. Najbliższa placówka mieściła się w Płocku¹⁰⁸.

Dla dziewcząt tworzono szkoły religijne Bejt Jakoow (szkoła Jakuba), których program obejmował naukę podstaw języka hebrajskiego, ogólne wiadomości o Pięcioksięgu, naukę psalmów i modlitw przeznaczonych dla kobiet, wykłady o liturgii, świętach, zasadach etyki żydowskiej. Z czasem do niektórych szkół wprowadzono przedmioty świeckie (język polski, literaturę i historię Polski, geografę), dzięki czemu zyskały status szkół publicznych. Były one utrzymywane przez Agudas Jisroel¹⁰⁹.

Staraniem Żydowskiego Towarzystwa Szkół Średnich utworzono po odzyskaniu niepodległości Koedukacyjne Gimnazjum Humanistyczne w Płocku przy ul. Kolegialnej¹¹⁰. Żydowskie dzieci uczyły się również na wieczorowych kursach w polskich szkołach. Ta forma edukacji była prowadzona przy poparciu kahału w celu umożliwienia młodzieży żydowskiej kontynuacji kształcenia na wyższym stopniu edukacji¹¹¹.

Należy podkreślić, że odsetek uczniów wyznania mojżeszowego w szkołach średnich był dość wysoki i przewyższał znacznie wskaźnik procentowy uczniów polskich. W roku szkolnym 1927/28 wynosił on w województwach centralnych 26,3%. Naukę w szkołach średnich kontynuowało więcej dziewcząt niż chłopców.

Najzdolniejsi absolwenci szkół średnich mogli kontynuować edukację w szkołach wyższych. Wielu młodych Żydów z Gąbina kształciło się w Płocku, Gostyninie, podejmowało studia w Warszawie (Joseph Tadelis, Stan Grünbaum), Frankfurtu (Abram Finkelstein), a nawet w Paryżu (Abram Gips, Lea Frenkel, Henry Grünbaum, Izrael Wolfowicz)¹¹².

Według opinii Jerzego Tomaszewskiego szkolnictwo żydowskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej w Polsce było ewenementem w skali światowej, ponieważ „społeczność żydowska zdołała stworzyć nie tylko szkoły powszechne i średnie,

¹⁰⁷ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 497–498. W latach 30. XX w. chedery zreformowano, łącząc programy nauczania z systemem szkolnictwa publicznego.

¹⁰⁸ Tamże, s. 498.

¹⁰⁹ J. Szczepański, *Społeczność żydowska Mazowsza w XIX–XX wieku*, Pułtusk 2005, s. 362.

¹¹⁰ Tamże, s. 360–369.

¹¹¹ *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993. Z uwagi na kryzys ekonomiczny wiele kursów na początku lat 30. XX w. zlikwidowano.

¹¹² *Gąbin. The life and destruction of a Jewish town in Poland*, New York 1969, s. 39; H. Krzewińska, *Zagłada Żydów gąbińskich* (cz. 1), „Notatki Płockie” 2000, nr 3, s. 8–13.

lecz także nowoczesne ośrodki studiów humanistycznych w Wilnie i Warszawie”¹¹³. Godny podkreślenia jest fakt, iż rozkwit szkolnictwa dla tej grupy uczniów był skutkiem aspiracji i ofiarności społeczeństwa żydowskiego¹¹⁴.

W odróżnieniu od szkół dla uczniów wyznania mojżeszowego dobrze udokumentowane są dane statystyczne dotyczące mniejszości niemieckiej. Należy przypomnieć, że powiat gostyniński posiadał największy odsetek ludności niemieckiej wśród powiatów woj. warszawskiego (w 1921 r. – 6,9%, w 1931 r. – 9,2%)¹¹⁵.

W roku szkolnym 1920/21 w woj. warszawskim funkcjonowało 67 szkół powszechnych z niemieckim językiem wykładowym, z których aż 10 placówek mieściło się w pow. gostynińskim. Uczęszczało do nich 623 uczniów, podczas gdy w całym woj. warszawskim – 4660 dzieci¹¹⁶. Oprócz ww. placówek w powiecie gostynińskim prowadziło działalność dziewięć szkół z polskim i niemieckim językiem wykładowym, w których uczyło się 691 uczniów¹¹⁷.

W 1937 r. program nauczania dla uczniów narodowości niemieckiej realizowano w 10 szkołach. Najwięcej placówek oświatowych znajdowało się w gminach Czermino i Dobrzyków, co było skutkiem struktury narodowościowej mieszkańców. Na pięć szkół działających w gm. Czermino, cztery – w Sadach, Świniarach, Wiączeminie i Wymysłu Niemieckim – były przeznaczone dla uczniów narodowości niemieckiej. Wszystkie placówki były jednooddziałowe. W roku szkolnym 1930/31 w szkołach tych uczyło się łącznie 253 uczniów. W Świniarach i Wiączeminie językiem nauczania były: j. niemiecki i polski, a w Sadach i Wymysłu Niemieckim – j. polski i niemiecki¹¹⁸.

W gm. Dobrzyków trzy z dziewięciu funkcjonujących pod koniec lat 30. XX w. szkół przeznaczono dla mniejszości niemieckiej. Były to jednooddziałowe placówki w Borkach, Grabiu Niemieckim i Troszynie Niemieckim. W roku szkolnym 1930/31 liczyły one średnio po 73 uczniów. Najlepsze warunki lokalowe posiadała szkoła w Troszynie Niemieckim, pobudowana ok. 1910 r. (powierzchnia 56 m²), najśłabsze – szkoła w Grabiu Niemieckim (32 m²). We wspomnianych placówkach

¹¹³ J. Tomaszewski, *Oświata wśród Żydów w Polsce 1918–1939*, „Kalendarz Żydowski” 1988/1989, s. 155.

¹¹⁴ A. Tartakower, *Problem szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, „Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce” z. 3, Warszawa 1937, s. 7.

¹¹⁵ *Skorowidz miejscowości RP*, t. 1: *M.st. Warszawa, województwo warszawskie* (Tablica wojewódzka), Warszawa 1925; *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo warszawskie*, Warszawa 1937, s. II 3; M. Cygański, *Mniejszość niemiecka w Polsce centralnej w latach 1919–1939*, Łódź 1962, s. 112–113.

¹¹⁶ *Statystyka szkolna. Szkolnictwo powszechne w roku szkolnym 1920/1921*, cz. 4, Warszawa 1922, tab. 3–4.

¹¹⁷ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 507. W woj. warszawskim było 31 takich placówek. Uczęszczało do nich 2129 dzieci narodowości niemieckiej.

¹¹⁸ *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/1931*, dz. cyt., s. 49–50.

językami nauczania były: j. polski i niemiecki¹¹⁹. Nauczanie religii dla ww. dzieci organizowano wówczas, kiedy w placówce znajdowało się co najmniej 12 uczniów wyznania protestanckiego¹²⁰.

Absolwenci szkół powszechnych mogli kontynuować naukę w 15 gimnazjach i 13 liceach ogólnokształcących z niemieckim językiem nauczania. Do gimnazjów uczęszczało średnio ok. 2500 uczniów, do liceów – ok. 400 uczniów¹²¹.

Pomimo szczupłych środków finansowych, którymi dysponowały samorządy w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, rozwój oświaty należał w pow. gostyńskim do zadań priorytetowych. Dowodziła tego troska samorządów o stan budynków, odpowiednio zorganizowaną sieć szkolną, realizację obowiązku szkolnego, wyniki nauczania i wychowania, wzrost kwalifikacji kadry pedagogicznej. Można stwierdzić, że zawarte w preambule ustawy z 11 marca 1932 r. cele edukacyjno-wychowawcze, zmierzające do zapewnienia wychowankom „najwyższego wyrobienia religijnego, moralnego, umysłowego i fizycznego oraz jak najlepszego przygotowania do życia”¹²² były w pełni realizowane przez działania władz oświatowych i środowisko nauczycielskie w pow. gostyńskim, o czym świadczą przytoczone w rozdziale przykłady.

Warto nadmienić, że równolegle z poprawą bazy materialnej, podwyższeniem kwalifikacji nauczycieli, następowało wdrożenie reformy programowej, ukierunkowanej na kształtowanie wartości moralnych oraz kształcenie umiejętności praktycznych, przydatnych w życiu codziennym. Odegrały one istotną rolę nie tylko w zmniejszeniu stopnia analfabetyzmu, ale również w kształtowaniu postaw obywatelskich społeczeństwa i zdaniu egzaminu z wychowania patriotycznego przez młodzież ukształtowaną w dwudziestoleciu międzywojennym w dramatycznym okresie II wojny światowej.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 933.

Związek Powiatów RP, sygn. 1027; sygn. 1028; sygn. 1031.

¹¹⁹ Tamże; *Kalendarz Informator Mazowska Półkieska i Ziemi Sądzielskiej na 1937 rok*, s. 45–48.

¹²⁰ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, dz. cyt., s. 507.

¹²¹ Tamże.

¹²² Dziennik Ustaw RP 1932, Nr 38, poz. 389.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

IPN BU 0180/106, t. 1; 943/34.

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta gminy Dobrzyków, sygn. 50/125/0.

Akta miasta Gąbina, sygn. 668.

Akta miasta Gostynina, sygn. 1.

Inspektor Szkolny w Płocku, sygn. 266.

Starostwo Powiatowe w Gostyninie, sygn. 1.

Zbiory własne autorki

Książeczka wojskowa Romana Gradomskiego i Władysława Dubielaka.

Karta jeńca stalagu IA i IB Maksymiliana Zalewskiego.

Relacja Ireny Sosnowskiej i Romana Gradomskiego z listopada 2001 r. Teksty autoryzowane.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo warszawskie, Warszawa 1937.

Dziennik Ustaw RP 1932–1933.

Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa 1999.

Falski M., *Materiały do projektu sieci szkół powszechnych na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego oraz m.st. Warszawy*, Warszawa 1925.

Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i Ziem Sąsiednich na rok 1937.

Kalendarz Informator Płocki na rok 1925.

Rocznik szkolnictwa polskiego. Rok 1919, red. H.J. Rygier, Warszawa 1919.

Skorowidz miejscowości RP, t. 1: *M.st. Warszawa, województwo warszawskie*, Warszawa 1925.

Statystyka szkolna. Szkolnictwo powszechne w r. szk. 1920/1921, cz. 4, Warszawa 1922.

Statystyka szkolnictwa 1934/35, Seria C, z. 37, Warszawa 1936.

Statystyka szkolnictwa 1937/1938, Seria C, z. 101, Warszawa 1939.

Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26 (stan z dnia 1 grudnia 1925 roku), Warszawa 1927.

Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/31, red. M. Falski, Warszawa 1933.

Władze szkolne w latach 1917/18–1937/38, oprac. T. Serafin, Warszawa 1938.

OPRACOWANIA

Bartnicka K., Szybiak I., *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001.

Chudzyński M., Czesław Wojciechowski – *gostyniński lekarz i historyk*, „Rocznik Gostyniński” 2007, t. 1.

- Cygański M., *Mniejszość niemiecka w Polsce centralnej w latach 1919–1939*, Łódź 1962.
- Gąbin. *The life and destruction of a Jewish town in Poland*, New York 1969.
- Kazimierski J., *Dzieje Gostynina w latach 1918–1939*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990.
- Kowalski T., *Szkolnictwo i oświata*, w: *Dzieje Mazowsza. Lata 1918–1939*, t. 4, red. J. Szczepański, Pułtusk 2010.
- Konarska-Pabiniak B., *Gostynin. Szkice z przeszłości*, Gostynin 2007.
- Konarska-Pabiniak B., *Zarys dziejów gimnazjum w Gostyninie do 1940 r.*, „Notatki Płockie” 1986, nr 4.
- Konarska-Pabiniak B., *Zarys dziejów gimnazjum w Gostyninie w latach 1911–1940*, w: *Li-ceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki w Gostyninie 1911–1986*, Gostynin 1986.
- Krzewińska H., *Zagłada Żydów gąbińskich* (cz. 1), „Notatki Płockie” 2000, nr 3.
- Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993.
- Nekrasz W., *Harczerze w bojach w latach 1914–1921*, cz. 2, Warszawa 1931.
- Nowakowski Z., *Tajne nauczanie w obwodzie Armii Krajowej Gąbin*, Płock 2008.
- Szczepański J., *Dzieje Gąbina i okolic*, Gąbin–Pułtusk 2013.
- Szczepański J., *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX–XX wieku*, Pułtusk 2005.
- Szubska-Bieroń E., *II wojna światowa i lata okupacji hitlerowskiej (1939–1945) w Gostyninie*, w: *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, red. B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2010.
- Tartakower A., *Problem szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, „Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce” z. 3, Warszawa 1937.
- Tomaszewski J., *Oświata wśród Żydów w Polsce 1918–1939*, „Kalendarz Żydowski” 1988/1989.
- Walczak E., *Gostynin w latach międzywojennych (1918–1939)*, w: *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*, red. B. Konarska-Pabiniak, Gostynin 2010.
- Wojciechowska A., *Wizytacje w płockim obwodzie szkolnym w latach 1936–1937. Materiały źródłowe*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2022, t. 14.
- Wrzesińska A.M., *Ruch oporu ZWZ-AK w Obwodzie Gąbin*, Gąbin 2010.
- Zalewska-Opasińska B., *Działalność oddziału Ruchu Oporu Armii Krajowej ppor. Władysława Dubielaka „Myśliwego” (1945–1947)*, w: *Sapere Auso. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Szczepańskiego*, red. J. Załęczny, M. Milewska, Pułtusk 2022.
- Zalewska-Opasińska B., *Tadeusz Gross – pedagog, patriota, społecznik, męczennik II wojny światowej, stracony w obozie zagłady w Gusen*, „Rocznik Gąbiński” 2025, t. 2.
- Zalewska-Opasińska B., *Postawy społeczeństwa powiatu gostynińskiego w okresie wojny sowiecko-polskiej 1919–1920*, „Niepodległość i Pamięć” 2021, nr 1.
- Zalewska-Opasińska B., *Podporucznik Władysław Dubielak – żołnierz niezłomny z powiatu gostynińskiego, stracony w rakowieckim więzieniu*, „Niepodległość i Pamięć” 2017, nr 4.

CZASOPISMA

„Tygodnik Gostyniński” 1929.

NETOGRAFIA

Kuzak R., *Analfabetyzm w II Rzeczypospolitej. Czy nasi pradziadkowie potrafili czytać i pisać?*,
<https://wielkahistoria.pl/analfabetyzm-w-ii-rzeczypospolitej-czy-nasi-pradziadkowie-potrafili-czytac-i-pisac/>, dostęp: 21 lutego 2026 r.

<https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/emil-kujawa,25462.html>, dostęp: 4 grudnia 2023 r.

<http://www.zchor.org/indexgom.htm>, dostęp: 27 lutego 2026 r.